Maria Eriksson, Elisabet Näsman

Barn som offer *och* aktörer

Medan de första formuleringarna om barns rättigheter i Nationernas Förbund endast konstruerade barn som ett objekt i behov av vuxnas vård, skydd och kontroll, kombinerar FN:s barnkonvention det perspektivet med ett aktörsperspektiv på barn; ett perspektiv där delaktighet är en fundamental rättighet. Vad innebär ett sådant dubbelt förhållningssätt till barn i vårdnads-, boende- och umgängesutredningar i fall där barnets pappa utsatt mamman för våld? I den här artikeln undersöker vi dels hur socialtjänstens handläggare av familjerättsliga utredningar bemöter utsatta barn, dels barnens strategier i mötet med utredarna samt i utredningsprocessen i stort. Diskussionen bygger på tematiskt strukturerade individuella intervjuer med barn som varit med om en utredningsprocess och samtalat med utredare[1]. I informantgruppen ingår 17 barn, 10 pojkar och 7 flickor, i åldrar från 8 till 17 år. Barnen representerar en stor spännvidd i klasstillhörighet och en tredjedel har en eller två föräldrar med utomeuropeisk bakgrund. Deras våldserfarenheter sträcker sig från att ha sett och hört grovt fysiskt våld mot sin mamma och/eller själva ha blivit utsatta för fysiskt våld, till att framförallt ha upplevt psykiskt våld mot sin mamma i form av hot och trakasserier (se vidare Eriksson och Näsman, kommande).

Analysen av materialet bygger på en generell tolkande och konstruktionistisk ansats och har fokus på de barnpositioner som skapas i samspel mellan familjerättsutredare och barn så som det framgår av barnens berättelser.[2] Vår förståelse av barn som upplevt pappas våld mot mamma ligger i linje med den barndomssociologiskt inriktade forskningen som utvecklats i Norden på senare år om barn som upplevt våld (Eriksson 2007).[3] Ambitionen är att behandla barn som aktörer, både i sina egna liv och i forskningen. En vilja att involvera barn i forskning och att se dem som sociala aktörer utesluter dock inte att de kan behöva skydd och stöd från vuxna. Vi tar här bland annat avstamp i Halldis Leiras diskussion om barns behov av att få sina upplevelser av våld i sin familj giltiggjorda (1990). Vår utgångspunkt är att de två perspektiv på barn som skisseras ovan *kan* samverka i ett dubbelt förhållningssätt. Ett *omsorgsperspektiv* – som innebär ett behovsorienterat synsätt och där barn ses som objekt – behöver inte stå i ett motsatsförhållande till ett *rättighetsperspektiv* där barnet ses som medborgare

---

1 I forskningsprojektet arbetar även Gunilla Dahlkild-Öhman, Uppsala universitet, och Jeanette Sundhall, Göteborgs universitet. Projektet består av två delstudier. Den del som artikeln bygger på har finansierats av Brottsofferfonden.

2 Den teoretiska ramen kombinerar också kön och ålder i en intersektionell ansats, se Eriksson (2003), Krekula, Närvänen och Näsman (2005).

3 Jfr t.ex. James, Jenks och Prout (1998), James och Prout (1990), Närvänen och Näsman (2007), Näsman (2004).

och därmed aktör (se vidare Eriksson och Näsman, 2007).

Utredares bemötande: processen

Barnens beskrivningar av aspekter av utredares bemötanden, som kan kopplas till barns deltagande och delaktighet i den familjerättsliga processen, kan placeras på två olika kontinuum. Det första handlar om i vilken grad utredaren genom sina handlingar försökt öka barns möjligheter att förstå och påverka processen, exempelvis genom sättet att informera barnet om samtalets syfte, att konsultera barnet om hur samtalet ska genomföras, eller att ge information om hur rapporten till domstolen kommer att se ut (jfr Hart 1992). Den ena extremen omfattar handlingar som öppnar för hög grad av delaktighet för barn, den andra extremen handlingar som exkluderar barnet från delaktighet, ett förhållningssätt vi väljer att benämna ”beskyddande”. Det andra kontinuet handlar om i vilken grad mötet mellan barn och utredare haft fokus på barnet, barnets vilja och perspektiv samt genomförts på ett sätt som varit anpassat till barn. Här utgörs extremerna av ett barnorienterat respektive vuxenorienterat förhållningssätt. I det senare ligger fokus snarare på de vuxna runt barnet och samtalssituationen framstår som mer anpassad till vuxnas sätt att kommunicera, än till barns. Då dessa dimensioner av bemötanden kombineras framträder olika barnpositioner.

Den första positionen skapas när ett barnorienterat förhållningssätt kombineras med försök att öka barnets delaktighet i processen. Det är detta som lagstiftaren ser framför sig: ett *delaktigt barn*. Vi kan konstatera att vi inte har så många exempel på beskrivningar av den här typen av bemötande i vårt material. Ett betydligt starkare mönster är att informanten framstår som ett *beskyddat barn* där utredarna skapat ett mycket begränsat utrymme för delaktighet i utredningsprocessen. Barnen beskriver i de fallen utredarna som empatiska och barnorienterade i samtalen, men barnen framstår snarare som objekt för vuxnas omsorg och beskydd, än som parter i målet: de har getts små möjligheter att påverka hur samtalen ska organiseras (tid och plats till exempel), de har fått lite information om vad samtalen egentligen går ut på, samt lite eller ingen återkoppling efter samtalen.

Det andra tydliga mönstret i vårt material är beskrivningar av beskyddande när det gäller utredningsprocessen, kombinerat med ett mer vuxenorienterat förhållningssätt i själva samtalen. Det handlar både om vems perspektiv, behov, eller känslor som stått i centrum i samtalet, och om samtalssituationen. Barnen förmedlar en bild av hur de förväntas kunna sitta still och samtala, vara fokuserade på ämnet, inte göra för stora utsvävningar (ta för mycket eget initiativ) eller leka, uppskatta att bjudas på ett glas vatten, och så vidare, *som om* de vore vuxna. Då deras möjligheter till inflytande över samtalssituationen och processen samtidigt blir minimal tydliggörs att den här barnpositionen endast delvis innebär att bli behandlad som en vuxen deltagare: barnet bemöts snarast som en inkompetent – *diskvalificerad* – vuxen.

Utredares bemötande: våldet

I vilken grad har barnens egna tankar och känslor förknippade med våld blivit föremål för dialog mellan barn och utredarna? Hur mycket information har barnet fått om det våld som utövats och om utredarnas kunskap om våldet? I vilken mån har våldet mot mamman – eller mot barnet – överhuvudtaget benämnts? Även här presenteras materialet och analysen med hjälp av två kontinuum: ett som handlar om i vilken grad våldet överhuvudtaget blivit benämnt och ett som handlar om barnets grad av fortsatt utsatthet för våld. I det första utgörs den ena extremen av att våldet i relativt hög grad blivit en fråga för dialog mellan barn och utredare, medan den andra extremen är att våldet inte benämnts överhuvudtaget. I det andra utgörs extremerna av en situation där barnet är skyddat från fortsatta upplevelser av våld (mot mamma och/eller mot sig själv), respektive att barnet fortsatt är utsatt på olika sätt.

Vissa barn beskriver att de är skyddade från ytterligare upplevelser av våld. Den skyddade situationen handlar då i vissa fall om att barnet inte längre har kontakt med den våldsutövande pappan, i andra om att kontakten med pappan inte innebär fortsatta upplevelser av våld. Samtidigt säger barnen att de inte har pratat med utredarna om pappas våld mot mamma. Den barnposition som framträder här är *ett beskyddat offer* (se vidare Eriksson och Näsman, kommande). Andra barn beskriver handlingar och förhållningssätt som snarare gör barnets upplevelse av våld osynlig, trots att barnet befinner sig i en fortsatt utsatt situation. När barnets tankar och känslor förknippade med det våld som förekommit förblir osynliga och våldet – inklusive dess konsekvenser som exempelvis barnets rädsla för sin pappa – inte blir föremål för dialog mellan barn och utredare, samtidigt som barnet fortsatt befinner sig i en utsatt situation, då påtvingas barnet positionen *osynligt offer.* I en del fall där barnet fortsatt befinner sig i en utsatt situation kan vi konstatera att detta förefaller ha varit känt för utredarna. Ett exempel på det är en nioårig pojke som dels beskriver hur utredaren pratat med honom om pappas våld mot mamma, dels säger att han har sagt till utredaren att han vill bo hos sin mamma för att ”… hon brukar inte slå mig. Hon slår mig aldrig”. Trots att våldet mot både mamma och barn, och barnets rädsla, var känt gjordes uppenbarligen för lite för att skydda den här pojken. Lite senare i intervjun berättar han om upprepat våld mot sig själv, som en direkt konsekvens av den familjerättsliga utredningen:

> *Du säger att du litade på henne [utredaren], var du på något sätt rädd att din mamma eller pappa skulle får reda på vad du hade sagt?*
>
> *Jag var rädd för att min pappa skulle göra det för när han fick se papprena om vad jag hade sagt så blev han arg och slog mig då också.*

När utredare gör våldet synligt genom att fråga barnet om det men samtidigt hanterar barnets situation så att barnet förblir oskyddad eller utsätts igen, då skapas barnpositionen *oskyddat offer*.

För att barns upplevelser ska giltiggöras *som våld* och som något oacceptabelt, krävs en annan typ av bemötande. Barnets erfarenheter av våld liksom känslor och tankar förknippade med det måste för det första bli föremål för en dialog med utredarna. För det andra krävs att barnens situation *hanteras på ett sådant sätt att de skyddas från ytterligare utsatthet.* I vårt material finns ett exempel där barnet relativt tydligt beskriver den här typen av bemötande. Den barnposition som framträder ur intervjun med den trettonåriga flickan är ett *delaktigt offer* – delaktigt i meningen att ha varit i dialog med utredare om sina upplevelser och känslor samt att ha fått information om utredarens kunskap om våldet.

Barns strategier

Vad säger barnen om sin förståelse av situationen, sin bedömning av vad de kan, bör och vill uppnå i processen och hur de agerade gentemot utredarna? Vi prövar tanken att det som barnen gör i denna situation har ett inslag av avsiktlighet som gör det rimligt att använda ett begrepp som strategier: handlande eller icke-handlande som är i någon mån valt utifrån en avsikt. Vilken avsikten varit kan i vissa fall utläsas genom barnens sätt att beskriva sitt agerande, i andra fall är det något vi får tolka in. Även här tar vi hjälp av två kontinuum som handlingar och förhållningssätt kan placeras in i. Det första sträcker sig från barnets accepterande av medverkan i utredningen, över motvillig eller minimal medverkan till öppen protest mot hur utredningen och samtalen gått till. Det andra sträcker sig från beskrivningar av barnens aktiva försök att åstadkomma en högre grad av delaktighet till beskrivningar av passivitet i meningen accepterande av sättet de blivit bemötta på. När dessa två dimensioner kombineras framträder fyra barnpositioner som alla tydligt går att utläsa i vårt material.

Den första är *barnet som vill vara delaktigt.* Barnen har accepterat att gå igenom utredningssamtalen och de beskriver samtidigt antingen hur utredarnas bemötande erbjudit dem en hög grad av delaktighet eller hur de själva på olika sätt försökt få större inblick i och inflytande på processen. När ett accepterande av medverkan i utredningen kombineras med att barnet även accepterar ett bemötande som innebär en låg grad av delaktighet i processen, tolkar vi det som att barnets tar positionen *nöjd som objekt för vuxnas intervention*. Barnintervjuerna innehåller dock inte endast tal om hur barnen aktivt och villigt medverkat, utan även beskrivningar av olika grader av motstånd och protest mot brist på inflytande och delaktighet. Den barnposition av uttalad protext som vissa barn tar, *missnöjd part i målet*, skapas av det som med Hirschmans (1970) begreppsapparat kan kallas *röst*. Av vissa intervjuer framgår också att barnen ifråga knappast kan karaktäriseras som att de accepterat att medverka i utredningen, även om de inte berättar om direkta försök att förändra hur utredningen eller samtalet gått till: positionen ovilligt eller *otillgängligt barn* skapas då barn på olika sätt uttrycker missnöje med hur utredningen eller samtalen går till, men samtidigt inte gör några aktiva försök att påverka situationen. Den här positionen är det närmaste vi kommer det Hirschman (1970) kallat *exit*. Vi noterar också att vi har fler beskrivningar av motvillighet och passivitet i materialet, än beskrivningar av öppen

protest. Det mönstret ger en indikation på hur de barn som deltar i studien uppfattat sitt handlingsutrymme.

Utsatta barn som aktörer?

De positioner som vi diskuterar är analytiska konstruktioner. De bygger på ett empiriskt material men är inte i första hand beskrivningar av konkreta informanter. När det gäller de enskilda barnen beskriver vissa av dem ett bemötande eller strategier som ligger nära en specifik position, medan andra intervjuer inte alls ger en lika renodlad bild. Med detta sagt kan vi ändå konstatera att det finns en relation mellan det bemötande barnet beskriver, och barnets egna strategier. När det gäller utredningsprocessen är den övergripande tendensen att *inte* beskriva den typ av bemötande som lagstiftaren tänkt sig, att de görs till delaktiga barn. Vidare tenderar de barn som beskriver ett bemötande som konstruerar dem som antingen ett delaktigt barn eller ett beskyddat barn att även beskriva hur de accepterar medverkan i utredningsprocessen. Att vara motvillig, otillgänglig eller öppet protestera och aktivt försöka förändra sin situation tenderar att sammanfalla med beskrivningar av hur barnet bemötts som en diskvalificerad vuxen. Att *varken* få vara delaktig *eller* få beskyddande och empatisk omsorg från vuxna framstår därför som det mest problematiska ur våra barninformanters perspektiv. Även om vi inte kan veta vad som kom först kan vi se att positionen som diskvalificerad vuxen tenderar att hänga ihop med att barn motvilligt deltar i utredningen, gör sig otillgängliga eller öppet protesterar.

När det gäller pappans våld mot mamma – och i vissa fall våld mot barnet – är det starkaste mönstret att barnen bemötts som beskyddade offer, osynliga offer, eller till och med oskyddade offer. Att vi överhuvudtaget har exempel på det senare är oroväckande. Av materialet framgår att ur barninformanternas perspektiv kan det vara problematiskt att bli beskyddad från kunskap om våldet så till den grad att rättens beslut och den egna situationen framstår som obegriplig (beskyddat offer) eller att den egna utsattheten inte blir synlig (osynligt offer). Än mer problematiskt är det att bli synlig som offer utan att få skydd. Vi noterar dock att medan vissa barn uppfattar det som oacceptabelt att inte få skydd, ifrågasätter andra barn inte lika tydligt det budskap som är inbäddat i den här positionen: att det är tillåtet för pappa att utsätta barnet och att barnet inte kan förvänta sig skydd från andra vuxna.

Att bemöta utsatta barn som offer *och* aktörer framstår som en utmaning för vårdnads-, boende- och umgängesutredare. En slutsats vi drar av våra informanters berättelser är att de utredare som barnen mött tycks ha haft mycket svårt att *både* se och giltiggöra barnens tankar och känslor förknippade pappas våld mot mamma *och samtidigt* erbjuda dem inblick i och inflytande över utredningsprocessen.

Referenser

Eriksson, Maria (2003) *I skuggan av Pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin.

Eriksson, Maria (red.) (2007). *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik.*

Stockholm: Gothia Förlag.
Eriksson, Maria och Näsman, Elisabet (2007). Delaktighet i familjerättsprocesser för barn som upplevt pappas våld mot mamma, *Socionomens forskningssupplement* nr. 22, Socionomen nr 6, 78-89.
Eriksson, Maria och Näsman, Elisabet (kommande). Utsatta barns deltagande och delaktighet i forskning, i Eriksson, M., Cater, Å. K., Dahlkild-Öhman, G., Näsman, E. (red). *Barns röster om våld – Att tolka och förstå* [prel. titel]. Malmö: Gleerups.
Hart, Roger (1992): *Children's participation: – from tokenism to citizenship.* Firenze: UNICEF International Child Development Centre: 41.
Hirschman, Albert O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States.* Cambridge, MA: Harvard University Press,
Höjer, Ingrid, och Röbäck, Karin (2007). *Barn i kläm – hur uppmärksammas barn i mål om verkställighet av umgänge.* Stockholm: Allmänna Barnhuset.
James, Alison, Chris Jenks och Alan Prout (1998). *Theorizing Childhood*. Cambridge. Polity Press.
James, Alison och Prout, Alan (red.) (1990). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London. Falmer press.
Krekula, Clary, Anna-Liisa. Närvänen och Elisabet Näsman (2005). Ålder i intersektionell analys. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 2-3, 81-94.
Leira, Halldis K. (1990). Fra tabuisert trauma til anerkjennelse og erkjennelse. Del I: Om arbeid med barn som har erfart vold i familjen. Del II: En modell for intervensjon med barn og unge som har erfart vold i familjen. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, vol. 27, 16 -22 och 99 – 105.
Neale, Bren (2002) Dialogues with Children. Children, divorce and citizenship. *Childhood*, vol. 9, nr 4, 445-475.
Närvänen, Anna-Liisa och Elisabet Näsman (2007). "Age order and children's agency", i Wintersberger, H., Alanen, L., Olk., T. och Qvortrup, J. (red.) *Childhood, Generational Order and the Welfare State: Exploring Children's Social and Economic Welfare.* University Press of Southern Denmark, Odense, 225-249
Näsman, Elisabet (2004) Barn, barndom och barns rätt, i Olsen, L. (red) *Barns makt*. Uppsala: Iustus förlag, 53-75.